

פתרון הבחינה

היסטוריה

חורף תשפ"ב, 2022, שאלון: 22262

מוגש ע"י מורים להיסטוריה בבית הספר לבגרות של יואל גבע

הערות:

1. התשובות המוצגות כאן הן בגדר הצעה לפתרון השאלון.
2. תיתכנה תשובות נוספות, שאינן מוזכרות כאן, לחלק מהשאלות.
3. חלק מהתשובות הן בנקודות בלבד, על הנבחן לפרט את הדברים.

בית שני – מעם מקדש לעם הספר

הנבחנים נדרשו לענות על שתיים מהשאלות 1-4

שים לב! מן השאלות שתענה עליהן, לפחות שאלה אחת חייבות לכלול קטע מקור

שאלה 1- מקור – הממלכה החשמונאית

סעיף א'

על פי קטעי המקור, **ההבדל בין שני המנהיגים החשמונאים** (שמעון והורקנוס) במדיניותם כלפי האוכלוסייה הנוכרית שנכבשה הוא:

בקטע הראשון שמעון לא דוגל בגיור של העמים הנוכריים והוא מעדיף לגרש אותם מהעיר. ציטוט: "ויעתר להם שמעון ולא נלחם עימם, ויגרש אותם מהעיר...".

בקטע השני הורקנוס כן דוגל במדיניות הגיור ולכן חשוב לו לגייר את האדומים.

ציטוט: "... והכריע את כל האדומים, והרשה להם להישאר בארץ אם ימולו (יעברו ברית מילה) ויאותו (יסכימו) לקיים את חוקי היהודים".

המטרה המשותפת שהנחתה את שני המנהיגים החשמונאים במדיניותם:

שני המנהיגים רצו להגדיל את מספר היהודים בממלכה (מניע דמוגרפי) וזאת כדי לחזק את הממלכה החשמונאית. לכן, שמעון גירש את אנשי גזר וטיהר את הבתים שלהם והורקנוס גייר את האדומים, הפך אותם ליהודים והגדיל את מספר היהודים.

סעיף ב'

השינוי שנבחר הוא היחס להלניזם.

השליטים של ממלכת החשמונאים התייחסו באופן שונה להלניזם.

המנהיגים הראשונים יצאו בצורה נחרצת נגד ההלניזם, ואילו המנהיגים האחרונים היו בעד ההלניזם בצורה בולטת ומופגנת.

דוגמאות:

יהודה המכבי – בתקופת יהודה המכבי היחס להלניזם היה יחס שלילי מאוד. ליהודה היה חשוב למקד את העם סביב היהדות והוא אכן טיהר את בית המקדש (הרס את המזבח שעליו הקריבו קורבנות לאל זאוס וכן הוציא מהמקדש פסלים של אלים יוונים) וביטל את הגזרות של אנטיוכוס ה-4. כמו – כן, המפקדים והחיילים בצבא החשמונאי היו יהודים בלבד.

יוחנן הורקנוס – היחס להלניזם מתחיל להשתנות והופך לחיובי. יוחנן מאמץ שם יווני: הורקנוס. יוחנן, כמו שאר שליטי בית חשמונאי שבאו אחריו, נשא שם כפול לאחר שהוסיף לשמו העברי גם שם יווני. נשיאת השם היהודי ביטאה את השייכות לעם היהודי והנאמנות למסורת היהודית, ואילו נשיאת השם היווני נעשתה מתוך רצון להתקרב אל התרבות ההלניסטית ולזכות בהכרה בעולם ההלניסטי.

כמו כן, החל מתקופתו של יוחנן הורקנוס החלו השליטים להשתמש בחיילים שכירים שאינם יהודים, שהובאו מחוץ לגבולות המדינה, כמקובל בעולם ההלניסטי. חינוכם היה צבאי - הלניסטי ושפתם יוונית.

אלכסנדר ינאי – היחס להלניזם הופך לחיובי מאוד. ינאי פעל והתנהג כשליט הלניסטי יותר מקודמיו.

מעבר לעובדה שהוא נשא שם יווני (אלכסנדר) ולעובדה שצבאו היה מורכב בעיקר מחיילים שכירים יוונים, הוא גם נשא את התואר מלך שזוהי העתקה מהתרבות ההלניסטית שבה המלך הוא השליט המוחלט. אחיו של אלכסנדר, יהודה אריסטובולוס, החל עם תואר המלוכה ואלכסנדר המשיך בתהליך זה. בנוסף, אלכסנדר היה השליט הראשון שטבע מטבעות משלו וכל זאת בשפה היוונית. גם הלבוש וגם המנהגים בחצר מלכותו של אלכסנדר דמו מאוד ללבוש ולמנהגים של כל מלך הלניסטי אחר.

שינוי זה עורר התנגדות מצד חלק מן החברה היהודית מכיוון שהם חשו שהתרבות היהודית הולכת ונעלמת והדת היהודית הופכת למשנית ופחות חשובה.

השינוי שנבחר הוא מעמד המנהיג וסמכויותיו.

בעולם ההלניסטי החזיקו המלכים בכל מושכות השלטון והיו שליטים אבסולוטיים המכהנים כראשי המדינה, מפקדי הצבא, השופטים, המחוקקים ולעתים גם הכוהנים הגדולים. שושלת חשמונאי החלה את דרכה בצורה אחרת אך מלכיה המאוחרים דמו יותר ויותר למלכי העולם ההלניסטי בתואריהם ובסמכויותיהם:

- מתתיהו ויהודה המכבי היו מנהיגים צבאיים שהובילו מרד כנגד השלטון. לא היה להם תואר דתי או מדיני נוסף וסמכותם נבעה מרצון האוכלוסייה ללכת אחריהם.
- יונתן קיבל לראשונה את תואר הכהן הגדול, למרות שמשפחת חשמונאי לא נמנתה על משפחת הכהונה הגדולה - משפחת צדוק.
- יהודה אריסטובולוס היה כנראה הראשון שהכתיר עצמו למלך - מעשה שהיה מנוגד למסורת היהודית לפיה רק צאצאי בית דוד יכולים לכהן כמלכים.
- אלכסנדר ינאי אשר ירש את השלטון מאריסטובולוס אחיו, הכתיר עצמו למלך כקודמו, אך הרחיב את סמכויותיו לחקיקה ושיפוט - סמכויות שהיו נתונות לאורך כל תקופת הבית השני בידי "מועצת הזקנים" (הסנהדרין) שבה שימשו כוהנים ופרושים. מהלך זה הפך את ינאי למלך אבסולוטי האוחז בכל מושכות השלטון.

הגישה השלטונית של ינאי יצרה יחסים מתוחים מאוד עם הציבור היהודי, במיוחד למול אלו שיוצגו על ידי הפרושים. שיאה של המתיחות היה במלחמת אחים שנמשכה שש שנים בין ינאי למתנגדיו. לעוינות לשלטון ינאי היו מספר סיבות:

סיבות כלכליות – חברתיות: הנטל הרב של המלחמות שניהל ינאי נפל על כתפי האיכרים.

למרות קיומו של צבא שכירים, רוב המגויסים באו משורות עובדי האדמה שבנוסף מימנו ממסיהם את עלות המלחמות. המלחמות גרמו גם לקיטוב חברתי בין האצולה החדשה של קציני צבא, פקידי שלטון וכוהנים מיוחסים המקורבים לחשמונאים, שנהנו משקל המלחמות- לבין האיכרים, שהיו רוב העם ושלא הפיקו רווח ממדיניות הכיבושים, אלא נשאו בעול המסים.

סיבה דתית: התנגדות לתפקיד הכפול שינאי נטל לעצמו, מלך וכהן גדול. ההתנגדות למעמד זה נבעה הן מפני שלא היה ממשפחת צדוק (משפחת הכוהן הגדול המסורתית של בית המקדש הראשון והשני), והן מפני ששהותו הממושכת בשדה הקרב פסלה אותו מבחינה מוסרית לכהן במשרה הדתית הראשונה במעלה.

סיבה פוליטית: העובדה שינאי תפס עצמו ואף התנהג כמלך הלניסטי, שאינו כפוף או נתון לביקורת של שום רשות שלטונית במדינה, סתרה באופן מובהק את השקפתם של חוגים שונים בציבור היהודי.

שאלה 2- דפוסי השלטון הרומי בארץ ישראל

סעיף א'

הורדוס רצה להשיג את תמיכת העם היהודי בשל שתי סיבות:

סיבה ראשונה - הורדוס לא היה מבית חשמונאי, ועל פי החוק המקראי לא הייתה לו זכות למלוך. אוכלוסייה יהודית לא מועטה ראתה בהורדוס מלך שאינו יהודי ודבר זה יצר בעיה כי הלגיטימציה שלו למלוך לא הייתה ברורה.

סיבה שניה - הורדוס תמך מאוד באוכלוסייה הלא יהודית בממלכה. הוא בנה בארץ ישראל מבנים המייצגים את התרבות ההלניסטית כמו מקדשים, תיאטראות, מרחצאות ושווקים. גם בירושלים בנה הורדוס תיאטרון, אמפיתיאטרון והיפודרום למרוצי סוסים. בערים ההלניסטיות וגם בירושלים ערך הורדוס אחת לארבע שנים משחקים ותחרויות.

כל הפעולות הללו יצרו מצב שבו חלקים מהעם היהודי לא תמכו בהורדוס אלא רצו בהדחתו. לפיכך, היה לו חשוב ליצור מצב בו העם היהודי יתמוך בו כדי שהוא יוכל להמשיך לשלוט.

שתיים מהפעולות המופיעות בקטע ומראות כיצד ניסה הורדוס לרכוש את אהדת העם היהודי:

פעולה ראשונה – הורדוס אומר לעם שגם ברגעים קשים הוא דאג להם.

ציטוט: - "שכן אפילו במצוקותיו הקשות ביותר לא הזנחתי את הדברים שהיו חשובים לצורכיכם, וגם במעשי הבניין שלי פעלתי לטובתכם יותר מלטובתי".

פעולה שנייה – הורדוס מספר לעם על בניית בית המקדש, המבנה המפואר ביותר והחשוב ביותר לעם היהודי.

ציטוט: "ועכשיו אגלה לכם את המפעל שהנני מקבל עליי עתה לבצעו, והוא המפעל הקדוש והיפה מכל מה שנעשה בימינו. שכן את בית המקדש הזה בנו אבותינו לאל עליון אחרי שיבתם מבבל".

סעיף ב'

שני הבדלים בין השלטון העקיף לבין השלטון הישיר:

הבדל ראשון – בשלטון עקיף השליט מגיע מתוך העם ואילו בשלטון ישיר השליט מגיע ישירות מהאימפריה הכובשת.

הבדל שני – בשלטון עקיף השליט מתחשב במידה מסוימת בעם וברצונותיו ואילו בשלטון ישיר הנציבים מיישמים את פקודות האימפריה כמעט ללא התחשבות בתושבים המקומיים.

אחד מן הגורמים שהובילו לשלטון הישיר ביהודה:

לאחר מותו של הורדוס המשיכו אותו בניו אך הם לא תפקדו בצורה משביעת רצון ולא מילאו בצורה מלאה את פקודות האימפריה הרומית ועל כן בשלב מסוים הוחלט על החלפת השלטון העקיף בשלטון ישיר.

שאלה 3- מ "עם מקדש" ל "עם הספר"**סעיף א'**

החשיבות של בית המקדש לעם היהודי בתחום הדתי ובתחום הכלכלי-חברתי:

תחום דתי - בית המקדש היה חשוב מאוד בתחום הדתי. במקום זה התקיימו מצוות רבות כמו עלייה לרגל שלוש פעמים בשנה, הקרבת קורבנות כדי לכפר על חטאים, הבאת ביכורים, ועוד. בנוסף, הסהנדרין, שהיה המוסד הדתי והמשפטי העליון בארץ ישראל, ישב בבית המקדש ודבר זה הגביר את חשיבותו.

תחום כלכלי – חברתי - לבית המקדש הייתה חשיבות רבה בתחום זה. הוא היווה מקום מפגש חברתי לעם שעלה 3 פעמים בשנה לירושלים (סוכות, פסח ושבעות). בנוסף, בית המקדש היווה כמעין "בנק" בו נאספו סכומי כסף גדולים מאוד שהגיעו בעיקר מתרומות.

סעיף ב'

חכמי יבנה תרמו לשינוי שעבר עם ישראל מהיותו "עם המקדש" להיותו "עם הספר":

פעולה ראשונה - **כינון הנשיאות ובית הדין הגדול כמוסדות מרכזיים של העם היהודי**

עד חורבן בית המקדש השני, הייתה הנהגתו של העם נתונה בידי הסהנדרין. בסהנדרין היו 71 זקנים, חכמים ובקיאים בתורה. הם הכריעו בנושאים משפטיים והלכתיים. האדם החשוב ביותר בסהנדרין היה נשיא הסהנדרין. חורבן בית המקדש השני גרם לירידה משמעותית בערכו ובחשיבותו של מוסד הסהנדרין.

ריב"ז (רבי יוחנן בן זכאי) לקח על עצמו את תפקיד נשיא הסהנדרין. הוא הקים ביבנה את **בית הדין הגדול**, שירש חלק מתפקידי הסהנדרין (בית הדין לא ירש את הסמכות המשפטית של הסהנדרין כי האוטונומיה המשפטית של היהודים בוטלה). בבית הדין קבע ריב"ז את **הלוח העברי**: הוא קידש את החודשים וקבע מתי צריכה להיות שנה מעוברת.

פעולה שנייה - **קביעת ייעודו של בית הכנסת כמקום פולחן במקום בית המקדש**

בתי הכנסת היו קיימים כבר בתקופת בית שני, אך הם לא שימשו מקום פולחן משלים לבית המקדש. כשחרב בית המקדש – בתי הכנסת הפכו למקום פולחן מרכזי, והתקיימו בהם לימוד תורה בצוותא וכן תפילות (שלוש פעמים ביום). בנוסף, בתי הכנסת הפכו למרכזי חיי הקהילה, ונערכו בהם אירועים חברתיים כמו סעודת מצווה.

גם התקנה של ריב"ז, לפיה הכוהנים צריכים לברך את העם בבתי כנסת כשהם יחפים (כפי שנהגו הכוהנים בבית המקדש), חיזקה את מעמדו של בית הכנסת כמקום פולחן במקום בית המקדש.

פעולה שלישית - קביעת דרכי כפרת עוונות ופולחן כתחליף להקרבת הקורבנות

ריב"ז הגדיר מחדש את הדרך לכפר על החטאים. הוא קבע שתשובה, כלומר חרטה וכן תפילה וגמילות חסדים עשויות לכפר על עוונות, וזאת במקום הקרבת הקורבנות בבית המקדש. את הכפרה על העוונות יכול לעשות כל אדם.

למעשה, התפילות תפסו את מקום הקרבת הקורבנות, כדרך עיקרית ליצירת קשר בין העם לאלוהיו.

פעולה רביעית - התקנות העיקריות שתוקנו ביבנה (על ידי ריב"ז ורבן גמליאל) ועיצבו

מחדש את החיים היהודים ('זכר למקדש', 'זכר לחורבן')

ריב"ז פעל נמרצות כדי להמשיך את הפעילות הדתית שהייתה נהוגה בבית המקדש. בנוסף, היה לו חשוב לשמר את זיכרון בית המקדש ('זכר למקדש') ואת זיכרון חורבן בית המקדש השני ('זכר לחורבן').

לריב"ז היה חשוב לאפשר את החיים הדתיים והלאומיים ללא מקדש, ללא הקרבת קורבנות וללא עלייה לרגל. מצד אחד הוא רצה לחזק בקרב היהודים תחושת השלמה עם אובדן המקדש ומצד שני הוא רצה לטפח את זכר המקדש. כדי לעשות זאת קבע ריב"ז מספר תקנות:

1 – תקיעה בשופר בראש השנה שחל בשבת

בבית המקדש טרם החורבן, נהגו הכוהנים לתקוע בשופר בראש השנה שחל בשבת. התקיעה בשופר הייתה חלק מטקס הקרבת הקורבנות של ראש השנה.

לאחר חורבן בית המקדש, תיקן ריב"ז תקנה שלפיה כאשר ראש השנה חל בשבת – מותר לתקוע בשופר רק במקום שיושב בו בית הדין הגדול, כפי שהיה נהוג בבית המקדש.

באמצעות תקנה זאת הוא חיזק את מעמד בית הדין הגדול ביבנה.

המטרה: לשמר את זכר בית המקדש וחורבנו.

2 – מצוות נטילת הלולב בסוכות

בבית המקדש טרם החורבן, נהגו ליטול לולב ולהקיף את המזבח במהלך חג הסוכות. בכל מקום אחר מחוץ לבית המקדש – נהגו ליטול את הלולב רק ביום הראשון של החג.

לאחר חורבן בית המקדש, תיקן ריב"ז תקנה שיש ליטול לולב בכל מקום במשך כל שבעת ימי חג הסוכות.

המטרה: לשמר את זכר בית המקדש וחורבנו.

3 – ברכת הכוהנים

בבית המקדש טרם החורבן, נהגו הכוהנים לברך את העם בברכה המכונה 'ברכת הכוהנים' כשהם יחפים, ובבתי הכנסת – כשהם נועלים נעליים.

לאחר חורבן בית המקדש, תיקן ריב"ז תקנה שלפיה על הכוהנים לברך את העם בבתי הכנסת כשהם יחפים.

בכך השווה ריב"ז את עבודת האל בבית הכנסת לעבודת האל בבית המקדש.

המטרה: לשמר את זכר המקדש וחורבנו.

תקנות רבן גמליאל

4- ימי צום

רבן גמליאל, שהחליף את ריב"ז כראש ההנהגה ביבנה, קבע גם הוא ביחד עם חכמים נוספים מספר תקנות. הם הנהיגו מחדש ארבעה ימי צום שהיו נהוגים לאחר חורבן בית המקדש הראשון (586 לפנה"ס), והתבטלו עם הקמת בית המקדש השני (515 לפנה"ס).

ימי הצום קשורים לחורבן בית המקדש:

א – צום תשעה באב – צום לזכר חורבן בית המקדש הראשון ובית המקדש השני.

ב - צום י' בטבת – צום לזכר תחילת המצור של נבוכדנאצר השני (מלך בבל) על חומות העיר ירושלים.

ג - צום יז' בתמוז – צום לזכר נפילת חומות ירושלים - דבר שהביא זמן קצר לאחר מכן לחורבן בית המקדש.

ד - צום ג' בתשרי (צום גדליה) - צום לזכר רצח גדליה בן אחיקם שהיה מנהיג היהודים בארץ ישראל לאחר חורבן בית המקדש הראשון. הרצח גרם להגליה של מעט היהודים שנותרו בארץ ישראל למצרים.

המטרה: לשמר את זכר בית המקדש וחורבנו.

שאלה 4 - מקור – מרד בר-כוכבא

סעיף א'

שלוש מהסיבות למרד בר-כוכבא:

סיבה ראשונה - התנגדות לשלטון הרומי ותסיסה משיחית: גם אחרי החורבן ולמרות הניסיון של חכמי יבנה להגיע לשיתוף פעולה עם השלטון הרומי, פעלו בעם היהודי קבוצות בעלות תפיסה משיחית שקיוו לבנות את המקדש מחדש ולהסיר את עול השלטון הזר. בשנים שלפני מרד בר כוכבא יזמו קבוצות אלו שתי מרידות כנגד השלטון:

מרד התפוצות (115-117): התרחש במספר קהילות יהודיות מחוץ לארץ ישראל על רקע השעבוד לרומי והמתיחות בין היהודים לנוכרים בערים מעורבות.

פולמוס קיטוס: כינוי שנתנו חז"ל למהומות בהיקף מצומצם שהתרחשו באותה תקופה בארץ ישראל.

אירועים אלו עודדו את אוירת ההתנגדות ומתיחות הולכת וגוברת ביהודה. בתגובה למהומות תגברו הרומאים את כוחם הצבאי ביהודה ובכך הגבירו את המתיחות בינם לבין היהודים עוד יותר.

סיבה שנייה - הגזרה על המילה: הדריאנוס אסר על פעולת הסירוס ברחבי האימפריה הרומית ובכלל זה אסר על קיום ברית המילה. קיים ויכוח בין ההיסטוריונים סביב השאלה האם הקיסר פעל מתוך עמדה מוסרית הפוסלת כל הטלת מום בגוף או ממניעים אנטי יהודיים. בכל מקרה היהודים ראו באיסור המילה סכנה חמורה לקיום היהדות.

סיבה שלישית - הפיכת ירושלים לעיר אלילית: כנראה שבעת ביקורו בארץ ישראל החליט הדריאנוס להקים על חורבות ירושלים עיר חדשה בשם אֵילֵה קפיטולינה ולבנות בה מקדש לאל

יופיטר. בעבור אותם יהודים שקיוו להקמת בית מקדש חדש הייתה התכנית להקמת העיר האלילית סיבה מוצדקת למרוד ברומאים.

שני גורמים להצלחת המרד בתחילתו:

גורם ראשון - אישיותו של בר- כוכבא הסמכותית והכריזמטית: בר כוכבא הצליח לקבץ סביבו לוחמים רבים. תומכי המרד ובהם רבי עקיבא שראו בו את המלך המשיח והלכו בעקבותיו למרות שהסיכויים הריאליים להצלחת המרד היו נמוכים מאוד. האמונה בכוחו האלוהי של בר כוכבא והתפיסה המשיחית יצרו ציפייה להכרעת המאבק בסיוע ה'.

גורם שני - הכנות למרד ושימוש בטקטיקות גרילה: המורדים אגרו נשק רב, חפרו מערכות מסתור ואגרו בהם מזון. ערי יהודה בוצרו מכיוון שההכנות נערכו בחשאי, המרד הפתיעה את הרומאים בצורה מוחלטת. הצבא של בר- כוכבא בחר לפשוט על הכוחות הרומאים באזור ההר ובסופו של דבר להשמיד שני לגיונות.

סעיף ב'

למרד בר- כוכבא הייתה השפעה מכרעת על גורל היהודים בארץ ישראל ובתפוצות: כתוצאה מהמרד פקד את יהודה משבר כלכלי: אזורים שלמים ביהודה חרבו. הרומאים הטילו מסים כבדים והחרימו אדמות בהיקף עצום. יש לציין כי הפגיעה הכלכלית ביהודי הגליל הייתה מועטה יותר בשל אי מעורבותם במרד.

משבר דמוגרפי - יישובים רבים נהרסו ויהודה נותרה כמעט שוממה לחלוטין מיהודים. מרכז הקיום היהודי בארץ ישראל עבר לגליל. רבים מאוד נפלו בשבי ונמכרו לעבדות בכל רחבי האימפריה הרומית. בשל המצוקה הכלכלית וגזרות הרומאים נטשו רבים את ארץ ישראל ועברו לחיות בגולה (בייחוד בבבל). חשיבותה של ארץ ישראל כמרכז העם היהודי החלה לרדת.

מחיקת הקשר בין העם היהודי לארץ על ידי הרומאים - ירושלים נבנתה כעיר אלילית בשם איליה קפיטולינה ונוכרים התיישבו בה. על היהודים נאסר להתיישב בעיר ונמנע מהם הכניסה אליה בכל ימות השנה למעט בתשעה באב. שמה של ארץ ישראל שונה מיהודה לסוריה- פלשתינה (על שם הפלישתים שנעלמו מהאזור כבר בשנת 700 לפנה"ס).

גזרות השמד - הדריאנוס גזר גזרות חמורות על קיום הדת היהודית אותן כינו חז"ל גזרות השמד. הגזרות נועדו לבטל את הדת היהודית ואת אורח החיים הדתי ולפגוע בשכבת ההנהגה:

- נאסר על קיום מילה, הנחת תפילין, לבישת ציצית וקביעת מזוזה.
- נאסרה שמירת השבת ומצוות הקשורות בחגים.
- הוטל איסור על התכנסות לתפילה וללימוד תורה. נמנעה התכנסות בתי הדין ומינויים של רבנים.
- רבים מחכמי התורה הוצאו להורג ובהם אלו שהעדיפו למות בעינויים על קידוש השם וזכו לכינוי: עשרת הרוגי מלכות. (אחד מהם היה רבי עקיבא).